

LITTERARUM RADICES AMARAE, FRUCTUS DULCES SUNT

Tanulmányok
Adriányi Gábor 80. születésnapjára

Szerkesztette:
KLESTENITZ Tibor
ZOMBORI István

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Budapest, 2015

Kiadja:
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó:
Fodor Pál főigazgató

A kötet kiadását támogatta:
a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) Budapest
és a
Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
www.heh.hu

A borítón:
Ispánki József:
Szent István és Boldog Gizella szobra a veszprémi várban
Fotó: Wikipédia

ISBN 978-963-9627-92-5

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged

Nyomdai munkák:
Kódex Könyvgyártó Kft., Budapest
Felelős vezető:
Marosi Attila

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ

<i>Várszegi Asztrik</i> Adriányi Gábor professzor köszöntése 80. születésnapján	9
<i>Habsburg Ottó</i> Liber amicorum Adriányi Professor Úr számára	11

EGYHÁZ ÉS TÖRTÉNETÍRÁS

<i>Rosdy Pál</i> Történeti látásmód az egyházban	13
<i>Szabó Csaba</i> A magyar katolikus egyháztörténet-írás Nyugat-Európában 1945 után	17
<i>Vértesi Lázár</i> Historia domusok a pécsi egyházmegyében	25

A KÖZÉPKOR SZÁZADAIBÓL

<i>Eördögh István</i> A konstanzi zsinat összehívásának előzményei	31
<i>Solymosi László</i> Konfliktuskezelés Vetési Albert egyházi és Újlaki Miklós világi földesúr birtokain	49

A KORA ÚJKOR EGYHÁZTÖRTÉNETÉBŐL

<i>Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs</i> A pécsi egyházmegye kora újkori történetének kutatási lehetőségei	65
---	----

Tusor Péter

Lippay primás, a vasvári béke és a német birodalmi rendek (1664. október). 79

Beke Margit

Verses köszöntések Batthyány József esztergomi érseki beiktatásának alkalmából . . 89

1848–1849 A MAGYAR KATOLICIZMUS TÖRTÉNETÉBEN

Sarnyai Csaba Máté

Az egyházi kinevezések gyakorlatának néhány kérdése 1848 végéig 105

*Tamási Zsolt*Magyar szkizma? Horváth Mihály 1849-es nemzeti zsinati tervezete
Viale Prelà nuncius jelentésének a tükrében 111

ZSINATOK ÉS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK MAGYARORSZÁGON

Gárdonyi Máté

A papnevelés ügye a veszprémi egyházmegyei zsinatokon (1923, 1934) 123

*Csibi Norbert*Adalékok az első világháború előtti magyar katolikus nagygyűlési határozatok
végrehajtásának történetéhez. 131*Klestenitz Tibor*A hitélet elmélyítésének kérdései a magyar katolikus nagygyűléseken
a dualizmus korában 143*Gianone András*

Nyisztor Zoltán és az utolsó katolikus nagygyűlések 155

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Bakó Balázs

Mikes János püspöki szolgálata az első világháború alatt 173

Zombori István

Egy politikai karrier indulása. P. Zadravec István 1914–1918 181

Tengely Adrienn

A főkegyúri jog kérdése az első magyar köztársaságban 189

Tóth Tamás

A Tanácsköztársaság a Szentszék szemével (1918–1920) 201

<i>Hegedűs András</i>	
Az Ipolyi-gyűjtemény útja Esztergomba	215

A HORTHY-KORSZAK EGYHÁZTÖRTÉNETÉBŐL

<i>Csíky Balázs</i>	
Katolikus megújulás a statisztikai adatok fényében	223
<i>Tóth Krisztina</i>	
Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián?	243
<i>Grósz András</i>	
A templomi német nyelvhasználat ügye a két világháború közötti Magyarországon	257
<i>Lénár Andor</i>	
Katolikus egyesületi szervezkedés a váci egyházmegyében a két világháború között.	269
<i>Balogh Margit</i>	
Pehm József prelátus és a muraközi országgyarapodás	285

KATOLICIZMUS A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁBAN

<i>Soós Viktor Attila</i>	
A Bibliában őrzött 41 dollár egy évet ért. Steixner Antal várpalotai plébános bebörtönzése	301
<i>Fejérdy András</i>	
A Szentszék tárgyalásai a magyar és a csehszlovák kormánnyal (1963–1978). Szempontok az összehasonlító elemzéshez.	317
<i>Mózessy Gergely</i>	
Beszűkített mozgástérben. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján.	333

RENDEK ÉS SZERZETESEK

<i>Molnár Antal</i>	
A közép-európai katolicizmus a századfordulón a monarchikus ideálok és a nemzetépítés válaszfútján. A jezsuita rend osztrák–magyar rendtartományának példája	347

<i>Bánkuti Gábor</i>	
Közelítések a román jezsuita provincia történetének vizsgálatához	355
<i>Petrás Éva</i>	
„Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete	365
<i>Somorjai Ádám OSB</i>	
Békés Gellért OSB, a nyugati magyar bencések előjárója	373
<i>Rétfalvi Balázs</i>	
Egy magyar lazarista Kolumbiában. Ruzsik Vilmos CM missziós szolgálata 1949–1968-ig	387

POLITIKAI PÁLYAFUTÁSOK A 20. SZÁZADBAN

<i>Pritz Pál</i>	
Jászi Oszkár helye a magyar történelemben	397
<i>Erdődy Gábor</i>	
Demokratikus jogállamiság és parlamentáris demokrácia Antall József politikai filozófiájában	411

FÜGGELÉK

<i>Adriányi Gábor</i>	
Önéletrajz	425
Adriányi Gábor publikációs listája	428
A kötet szerzői	463

GIANONE ANDRÁS

NYISZTOR ZOLTÁN ÉS AZ UTOLSÓ KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK*

Nyisztor Zoltán a XX. század első felének katolikus megújulásáról 1962-ben megjelentetett visszaemlékezésében természetesen az országos katolikus nagygyűlésekkel is foglalkozott.¹ Talán nem túlzás azt állítani, hogy amit Nyisztor az *Ötven esztendőben* a nagygyűlésekről írt, mindmáig meghatározó. Ugyanakkor furcsa, hogy e rendezvények – 1933 és 1943 közé eső – utolsó évtizedéről a visszaemlékezésben két egymással szembenálló vélemény található. E korszak nagygyűléseit bemutatva Nyisztor elmarasztaló ítéletet alkot: szerinte a korábbiakhoz képest ez a hanyatlás időszaka. Íme, ennek alátámasztásaként két részlet:

„A harmincas évektől fakulni kezdtek a Nagygyűlések, aminek több oka is volt. Nem volt szerencsés például a fővároshoz kötni, s ezáltal a vidéki nagy központokat azok fényétől, lelkesedésétől és megtermékenyítő hatásától megfosztani. Nem volt szerencsés és indokolt [...] az elég magasán megszabott belépti jegyek rendszerét fenntartani. Nem volt szerencsés megengedni, hogy minden katolikus egyesület rálőcsölje magát s agyonfoglalkoztassa híveit. De legszerencsétlenebb volt, különösen az utolsó években, a politikai földrengés miatt túlzott óvatosságból leszűrkiténi a témakört és hangszerelést egyaránt s bújócskát játszva a sorsrengető kérdésekkel, ünnepélyé lesüllyedni.”²

„A [...] Katolikus Nagygyűlések [...] tárgysorozatán az első évtizedekben a magyar katolicizmus aktuális kérdései szerepeltek, s különösen a kezdetén nem elégedtek meg a szónoklatokkal, hanem javaslatokat tettek, konkrét társadalmi feladatokat tűztek ki, s azokat rákövetkező évben számon kérték. Sajnos, ez az üdvös gyakorlati vonás lassankint elfakult, s a végén teljesen elsikkadt.”³

Ugyanakkor az országos katolikus nagygyűléseket 1933-tól szervező Actio Catholica (AC)⁴ értékelése pozitív, ahogy azt a következő idézet mutatja:

* A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázat és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Nyisztor Zoltán (1893–1979): szatmári egyházmegyes pap, író, újságíró, 1924-es budapesti letelepedésétől kezdve számos katolikus lap munkatársa, 1926 és 1944 között a Magyar Kultúra szerkesztője, 1943 decemberétől ténylegesen 1945-ös letartóztatásáig az Actio Catholica sajtószakosztályának elnöke, 1946-ban emigrált, másfél évtizedes dél-amerikai tartózkodás után Rómában élt haláláig. Életről l. *Csiky Balázs*: Nyisztor Zoltán életrajza. In: *Adriányi Gábor–Csiky Balázs*: Nyisztor Zoltán. Argumentum, Bp., 2005. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XVII.) Az említett visszaemlékezés *Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújódása*. OMC, Bécs 1962.
http://www.ppek.hu/konyvek/Nyisztor_Zoltan_Otven_esztendo_1.pdf (letöltés 2014. december 10.)

2 *Nyisztor Z.*: Ötven esztendő i. m. 79.

3 *Nyisztor Z.*: Ötven esztendő i. m. 78.

4 Az Actio Catholica történetéről l. *Gianone András*: Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2010.

„Bár az összeomlásig mindössze néhány év állott a Katolikus Akció rendelkezésére, kétségtelenül derekas munkát végzett. Először is megerősítette és felfokozta a katolikus öntudatot, mert megmozdulásában és megnyilatkozásaiban mindenki az egész magyar katolicizmus hangját és akaratát kellett, hogy lássa. Évről-évre konkrét célokat tűzött a katolikusok elé, s azt országos és egyetemes akcióvá szélesítette ki. Sikeresen küzdött az akkor Nyugatról betörő új pogányság mételye ellen.”⁵

E kettős értékelés zavarba ejtő: Lehetséges-e az Actio Catholica tevékenységét pozitívan, ugyanakkor az általa szervezett és legfontosabb „megnyilatkozásainak” tekinthető nagygyűléseket negatívan értékelni? Vajon melyik értékelés áll közelebb az igazsághoz? A kérdés megválaszolására jelen tanulmány az *Ötven esztendő*t más forrásokkal, köztük Nyisztor több korabeli írásával összevetve kívánja bemutatni az Actio Catholica által szervezett országos katolikus nagygyűléseket. Ebben az évtizedében Nyisztor maga is a katolikus közélet tevékeny résztvevője volt, amit jelez, hogy két nagygyűlés nyilvános ülésén is tartott beszédet.⁶ Ráadásul szoros szálakkal kapcsolódott az AC-hoz: egyrészt mint a sajtószakosztály tagja, másrészt mint a szervezet egyes vezetőinek, így Mihalovics Zsigmond országos igazgatónak és Bangha Béla sajtószakosztályi elnöknek a barátja.⁷

A FŐVÁROSI HELYSZÍN ÉS A VIDÉK RÉSZVÉTELE

*„Nem volt szerencsés [...] a fővároshoz kötni, s ezáltal a vidéki nagy központokat azok fényétől, lelkesedésétől és megtermékenyítő hatásától megfosztani.”*⁸

Az egyébként mintának tekintett német nagygyűlésektől eltérően az első hat országos katolikus nagygyűlés helyszíne a főváros volt. S bár a rendezvény decentralizálása már 1902-ben felmerült, csak 1906-ban hozott határozatot arról az akkori szervező, a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége, hogy vidéki nagyvárosokban is tartsanak a jövőben nagygyűlést.⁹ Így került sor 1907-ben a pécsi és 1909-ben a szege-di katolikus nagygyűlésre.¹⁰ Bár mind a kettő sikeresnek bizonyult, a nagygyűlés hely-

⁵ Nyisztor Z.: *Ötven esztendő* i. m. 78.

⁶ 1936-ban A falu vezetői címmel tartott előadást. Nemzeti Újság 1936. okt. 6. 21–22. Az előadást Nyisztor megjelentette a Magyar Kultúrában is. Ennek a tanulmánynak a címe (A tekintélyi elv falun) és a szövege is több helyen eltér a Nemzeti Újságban közölttől. A beszéd visszhangjáról l. Csiky B.: i. m. 106–107.

1942-ben pedig A félremagyarozott és az igazi katolicizmus címmel tartott előadást. 1942 október 2–8. napjain Budapesten rendezett Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, Bp., [1942]. 21. A nagygyűlési beszédek – a Nemzeti Újságnál jóval részletesebben – tartalmazó kiadványban némileg módosult a cím: *Nyisztor Zoltán: A félreértett és az igazi kereszténység*. In: XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés. 1942. október 2–8. Actio Catholica Országos Elnöksége, Bp., 1942. 68–78.

⁷ Csiky B.: i. m. 45–46, 83.

⁸ Nyisztor Z.: *Ötven esztendő* i. m. 79.

⁹ Klestenitz Tibor: A katolikus nagygyűlések Magyarországon a dualizmus korában. Vigilia 79. (2014) 2. sz. 112–113. Az I. Országos Katolikus Nagygyűlést szervező Magyarországi Katolikus Kőrök Országos Szövetsége a nagygyűlés után mintegy fél évvel 1902-ben alakult át Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségévé. Ez a szervezet vette fel 1908-ban az Országos Katolikus Szövetség elnevezést.

¹⁰ A vidéki nagygyűlésekről lásd Csibi Norbert: Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs). In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp.–Pécs, 2014. (Seria Historiae Dioecesis

színe visszakerült Budapestre, és véglegesen ott is maradt. 1913-ban ugyan Csernoch János esztergomi érsek kérte a szervezőket, hogy minden második vagy harmadik évben a nagygyűlés vidéken legyen, de ez nem valósult meg.¹¹ Hogy miért ragaszkodtak a fővároshoz? Ennek lehetséges indokairól egy későbbi forrás, az 1942. március 11-i püspökkari értekezlet jegyzőkönyve tájékoztat annak kapcsán, hogy Virág Ferenc pécsi püspök székvárosát ajánlotta az azévi nagygyűlés helyszínéül. A nagygyűléseket rendező Actio Catholica Országos Elnöksége ugyan elismerte a vidéki rendezés „nagy erkölcsi hatását” a helyi közösség életére, azonban mégsem javasolta a főváros elhagyását. Ezt azzal indokolta, hogy Budapestre sokkal könnyebb eljutni nagyobb tömegeknek és az elszállásolás is jobban megoldható, tehát vidéken a megszokottnál szerényebb méretű lenne a nagygyűlés. Ezenkívül fölhozták azt is, hogy a fővárosi hatóságok a nagygyűlés évenkénti megrendezését természetesnek veszik, ha viszont elhagynák Budapestet, utána nehezebb lenne ismét megnyerni az illetékeseket. A püspöki kar az AC érveinek hatására kitartott a budapesti helyszín mellett.¹²

A vidékiek nagygyűlési részvételét ugyanakkor az Actio Catholica igyekezett elősegíteni. Bangha Béla az AC országos sajtószakosztályának frissen kinevezett vezetőjeként az 1933. októberi nagygyűlés után javasolta, hogy vasárnapra, amikor a vidékiek részvételével ténylegesen számolni lehet, szervezzenek – 75%-os kedvezményt biztosító – filléres gyorsvonatokat, amelyek reggel érkeznének és este indulnának vissza.¹³ Az elképzelést Mihalovics Zsigmondnak már a következő évben sikerült megvalósítania. Elérte, hogy a MÁV, ha filléres gyorsvonatokat nem is, de félárúnál nagyobb, 62%-os kedvezményt biztosító, keresztes gyorsnak nevezett ún. kultúrvonatokat indítson azokból a fontosabb vasúti központokból, illetve püspöki székhelyekről, ahol sikerül legalább ötszáz utast összegyűjteni. Ez azért volt jelentős, mert az egyéni utazók csak – a kongresszusi résztvevőknek járó – 33%-os kedvezményt élveztek, és annak igénybevételéhez egy igazolványt is ki kellett váltani.¹⁴ Az eredmény az 1934-es XXV. nagygyűlésen meg is mutatkozott: Nyisztor megfogalmazása szerint „a falu népe [...] a zseniálisan és sikerrel megrendezett keresztes gyorsok révén nagyon is érezhetően és impozánsan volt képviselve [...]”¹⁵ A keresztes gyorsok diadalútja 1935-ben folytatódott: a kedvezmény kismértékű csökkenése ellenére (lásd a nagygyűlési részvétel költségeit bemutató lentebbi táblázatot) az előző évinél ötven százalékkal több, tizennyolc különvonat hozta a vidékieket a nagygyűlésre.¹⁶

Ugyanakkor furcsa, hogy 1936-ban egyetlen különvonathoz sem sikerült elegendő utast szervezni és általában is kevesebb vidéki utazott föl a fővárosba, pedig ez a nagygyűlés éppen a falu problémáival foglalkozott. A keresztes gyorsok hiányát ugyan még meg lehet-

Quinqueecclesiensis X.) 487–514.; illetve Csibi Norbert: Közművelődési kérdések az 1909. évi szegedi katolikus nagygyűlésen. In: Tavaszi szél. Spring wind. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Bp., 2013. 43–48.

11 Klestenitz Tibor: A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. Szerk. Klestenitz Tibor. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015. (Médiatudományi Könyvek) 58.

12 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II. Összeállította és bevezette Beke Margit. Aurora, München–Bp., 1992. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.) II/329.

13 Bangha Béla: Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? Magyar Kultúra (1933) II. 396.

14 Esztergom és Vidéke 1934. aug. 2. 1.; Új Nemzedék 1934. szept. 23. 7.; Gianone András: A nyilvánosság és az Actio Catholica. In: A médiatörténet és az egyháztörténet i. m. 87.

15 Nyisztor Zoltán: A katolikus nagygyűlés után. Magyar Kultúra (1934) II. 303.

16 Prímási Levéltár (Esztergom; = PL) D/c 2923/35. Nemzeti Újság 1935. szept. 22. 19.

ne indokolni azzal, hogy a Közlekedési Minisztérium abban az évben kivételesen engedélyezte a félárú kedvezményt a nagygyűlésre egyénileg felutazók számára, a keresztes gyors pedig nem biztosított annyival kedvezőbb jegyárat, mint amennyivel nagyobb kötöttséget jelentett. A vidékiek elmaradását azonban ez nem magyarázza. Bangha nagygyűlési kritikájában azt írta, hogy bár szokás a kedvezőtlen időjárásra és a pénztelenségre hivatkozni, szerinte a nép közönyösségére és a falu vezetőinek alkalmatlanságára vezethető vissza a csekély érdeklődés.¹⁷ 1936-ban a termés nem volt rossz, legalábbis nem rosszabb az előző évinél, ugyanakkor a hideg idő biztosan szerepet játszott a vidékiek távollétében.¹⁸ Ami a falusi vezetők szerepét illeti, őket éppen Nyisztor marasztalta el nagygyűlési beszédében, mivel jelentős részüknek:

„a falu [...] ma sem mond többet, mint azt a hivatali szobát és néhány aktát, amihez a kenyere köti s a falu iránti érdeklődése legfeljebb egy követválasztásig terjed, amelyre magasabb összeköttetések vagy előrehaladás szempontjából ő szállíthatja, sokszor korrupt eszközökkel a szükséges voksokat. Hogy a faluban közben mi történt, azt legfeljebb az anyakönyvből, a végrehajtásból, vagy a csendőri nyomozásból tudja meg. A népnek legfeljebb örömeiben vagy mulatságaiban vesz részt egy-egy tüntető népünnepevényen, de a bánat, szenvedés, szerencsétlenség vagy halál keserű óráiban nincsen mellette.¹⁹

Az a kép, amit Nyisztor beszédében lefestett, nyilván közel állt a valósághoz, s bár beszédében a falu vezetői között csak egyszer és pozitív kontextusban említette a papságot, a vidékiek nagygyűlési részvételével, pontosabban részt nem vételével ők hozhatók összefüggésbe. Hiszen az AC felhívásai és az egyházmegyei körlevelek egyöntetűen őket kérték-szólították fel a nagygyűlési propaganda kifejtésére. A legfontosabb kérdésnek azonban a vidékiek közönye tekinthető: vajon bízott-e – és ha igen, mennyire – a falusi nép abban, hogy az egyház szociális téren képes jelentős változást előidézni. A legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy míg a parasztság legfontosabb követelése a földosztás volt, addig a katolikus egyház maga is jelentős birtokokkal rendelkezett. Egyházi berkeken belül igazán csak az 1930-as évek közepén meginduló, jezsuiták és világiak által vezetett KALOT lépett föl a parasztság szociális problémáinak megoldásáért, de e mozgalom csak 1936 után vált jelentőssé.²⁰

A KALOT fontosságát a következő, 1939-es nagygyűlés is igazolta, annak első napjára több ezer falusi legényt vonultatott fel a nyolc rendelkezésre álló keresztes gyorsnak köszönhetően. A KALOT mellett a falusi lányokat megszervező KALÁSZ és a visszatért felvidéki ifjúságot tömörítő SZKIE tagjai is ezeket a vonatokat vették igénybe. Ugyancsak nyolc keresztes gyors érkezett a vasárnapi eucharisztikus körmenetre is, két további

17 „Az előzetes érdeklődéssel és várakozással azonban nem állott arányban a részvétel. A vidék, a falu ez alkalommal is alig mozdult meg! [...] Mintha a falu problémája legkevésbé az érdekelteket, a falu népét érdekelné!” Tollhegygel. Magyar Kultúra (1936) II. 222. Bangha írása arra is utal, hogy ő a korábbi években sem tartotta megfelelőnek a vidék részvételét.

18 Ugyan az 1936-os termés értékesítésének nehézségeiről ír az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye, de arról is tudósít, hogy 1936-ban közepes, illetve jó-közepes és az előző évinél jobb volt a búzatermés. Köztelek (1936) 638., 682. A rossz időjárásról Esty Miklós, Serédi gentiluómója számol be – 1936. október 4-i és 5-i bejegyzéssel – naplójában. Szent István Társulat Kézirattár (Budapest); = SZIT) Esty Miklós hagyatéka. Esty Miklós naplója 1932–1944.

19 Nemzeti Újság 1936. okt. 6. 21–22. Nyisztor beszéde élénk tiltakozást váltott ki a jegyzők körében. *Csiky B.*: i. m. 106–107.; Pesti Napló 1936. nov. 6. 5.

20 *Balogh Margit*: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. MTA TTI, Bp., 1998, (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23.) 31–39. A Kerkai Jenő jezsuita atya által vezetett agrárifjúsági mozgalom csak 1936 novemberétől használta a KALOT elnevezést.

különvonat pedig Kárpátaljáról hozott több mint kétezer résztvevőt. Az utolsó háború-előtti nagygyűlés alkalmával egyébként a filléres gyorsok kedvezményét élvezhették a keresztes vonaton utazók.²¹

A háború idején tartott három nagygyűlésre egyre nehezebben lehetett vidékről felutazni a közlekedési korlátozások miatt. Keresztes gyors szervezését egyáltalán nem engedélyezte a MÁV, hiszen szállítási kapacitásainak jelentős részét a hadsereg igényei kötötték le. Az egyéni kedvezményben részesülők számát pedig fokozatosan csökkentette: 1941-ben ötezer, 1942-ben pedig csak ezer fő kaphatott – félárú – kedvezményt. 1943-ban pedig azt jegyezték föl az AC alelnöki értekezletén, hogy „a vasúti kedvezmények elmaradása és más gátló körülmények folytán a vidék jóformán elmaradt”. A távolmaradó vidékiek bekapcsolódására ugyanakkor éppen a háborús időkben teremtett új lehetőséget a rádió: 1942-ben és 1943-ban nemcsak a vasárnapi szentmisét közvetítette, ahogy több korábbi nagygyűlésen, hanem teljes egészében az első nyilvános ülést is. Ezenkívül az az 1943-ban tartott engesztelő szentóra is alkalmas lehetett a távollevők bevonására, amelyet az ország valamennyi templomában egy időben tartottak.²²

Bár az Actio Catholica valóban sokat tett a vidékiek részvételének elősegítéséért, ez nem teszi alaptalanná Nyisztor kritikáját az országos katolikus nagygyűlések helyszínelével kapcsolatban. Az 1920-as években megszervezett alföldi katolikus nagygyűlések, a Szent Jób országjárása és az 1947–48-ban országsszerte megtartott Mária-napok igazolták, hogy vidéken is lehetséges több tízezres tömegeket megmozgatni, ráadásul olyanokat, akik a fővárosba nem jutnak el.²³ Ugyanakkor az AC mentségére föl lehet hozni, hogy az országos katolikus nagygyűlések Budapesthez kötése nemcsak a harmincas években érvényesült, hanem az egész Horthy-korszakban, ezenkívül Magyarország erős – Nyisztor által is elismert²⁴ – főváros-központúsága miatt előnyökkel is járt.

A NAGYGYŰLÉSI RÉSZVÉTEL KÖLTSÉGEI

„Nem volt szerencsés és indokolt [...] az elég magasán megszabott belépti jegyek rendszerét fenntartani.”²⁵

A vidékiek nagygyűlési részvételét nemcsak az utazással együtt járó kiadások akadályozhatták, hanem más költségek is. A nyilvános üléseken csak az vehetett részt, aki ún. tagsági jegyet váltott, az ülőhelyért pedig külön kellett fizetni. A tagsági jegy az első AC

21 Magyar Kurir 1939. máj. 6. I. kiadás, 1939. máj. 10. I. kiadás, 1939. máj. 21. rendkívüli kiadás

22 Gianone A.: A nyilvánosság és az Actio Catholica i. m. 90., 92. A rádiós közvetítést Bangha már 1932-ben sürgette. Bangha Béla: A katolikus nagygyűlés élé. In: Bangha Béla Összegyűjtött Munkái. Sajtó alá rendezte Bíró Bertalan. Szent István Társulat, Bp., 1941–1943. (= BBÖM) XVIII. 451.

23 Klestenitz Tibor: Az első alföldi katolikus nagygyűlések – egy új rendezvénytípus megszületése. Modern Magyarország 3. (2014) 1. sz. 78.; Gianone A. Az Actio Catholica története i. m. 55–56.; Mészáros István: Boldogasszony Éve 1947/48. Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Ecclesia, Bp., 1994.

24 „Az akkori Magyarország túlzottan is centralizált ország volt; minden a fővárosban halmozódott össze, minden onnan indult ki, minden oda futott össze. Nemcsak a politika, hanem a tőke, a nagyipar, a nagykereskedelem, a tudomány, a művészet, az irodalom, a sajtó. Kisugárzása oly erős volt, pláne Erdély elvesztése után, melynek egyedül volt mindig önálló kultúrája, sőt politikája is, hogy a vidék, az egész ország csak csatlósa volt a fővárosi életnek, a legtöbbször minden egyéni szín és íz nélkül.” Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 66.

25 Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 79.

által szervezett nagygyűlésen – a korábbi évekhez hasonlóan – két pengőbe került, az ülőhelyek árai pedig egy és hat pengő között mozogtak. Bangha fentebb említett 1933-as írásában indítványozta, hogy legyen olcsóbb, konkrétan ötven fillér a belépődíj a nyilvános ülésekre, és csak az első sorban levő székeknek legyen egy-két pengős helyjegye. E javaslatnak megfelelően 1934-ben ténylegesen a negyedére csökkent az elősző évekhez képest a belépőt helyettesítő kítűző ára, és az ülőhelyfoglalásért is csak a korábbiaknak nagyjából felét kellett fizetni. Mindez a '30-as évek többi nagygyűlésén is lényegében változatlan maradt. (Lásd a nagygyűlési részvétel költségeit bemutató lenti táblázatot.) Sőt 1935-ben – unikumként – a második nyilvános ülésre díjtalanul lehetett belépni, hogy az AC négy szakosztályának képviselőit minden érdeklődő meghallgathassa. A '40-es évek elején rendezett három nagygyűlésen a tagsági jegyet ismét drágábban, egy pengőért árusították. Ez azonban nominálisan így is csak fele volt az 1934 előtti belépődíjnak, ráadásul a háborús infláció miatt a pengő értéke csökkent. A fentiek fényében kiigazításra szorul Nyisztor visszaemlékezésének a belépti jegyekkel kapcsolatos része. Az Actio Catholica által szervezett nagygyűlésekről nem igazán mondható el, hogy a belépődíj magas lett volna, hiszen ötven fillérért a háborús infláció előtt másfél liter tejet, egy mozijegyet vagy éppen a Nyisztor által szerkesztett Magyar Kultúra című folyóirat egy számát lehetett megvenni.²⁶

A nagygyűlési részvétel költségei (1933–43)								
	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
tagsági jegy / jelvény ára (pengőben)	2	0,5	0,5	0,5	0,5	1	1	1
ülőhelyfoglalás ára (pengőben)	1–6	0,5–2	0,5–3	0,5–2	0,3–1	0,5–2	0,5–2	0,5–3
vasúti igazolvány ára (pengőben)	0,5	0,5	1	0,5	0	1	?	–
vasúti kedvezmény (%-ban) egyéni / keresztes gyors	33/–	33/62	33/57	50/52	33/75	50/–	50/–	–/–

A NAGYGYŰLÉSEK PROGRAMJA

„[...] azok a nagyobb és bátrabb koncepciók, amelyek [...] a szép, de a maga kizárólagosságában mégiscsak akadémikusan ható szónoklatgörgeteg helyett tömegmozdításra alkalmas változatosabb és elevenebb program felállítását sürgették, ezúttal még mindig csak részben érvényesültek. Még az a régi sürgetés sem valósulhatott meg, hogy az eucharisztikus körmenet egyszerre több útvonalon haladjon az Országház tér felé és a már dél óta mozgósított ifjúság számára ne legyen ez antipedagógikus hatássá és elrettentő próbatételé.”²⁷

Az országos katolikus nagygyűlések alapvetően négyféle rendezvényből álltak össze. A nagygyűlés egyházi jellegét hangsúlyozták az olyan hitéleti események, mint a szentmise, a szentségimádás és a körmenet. A nagygyűlés közéleti jellege elsősorban a három reprezentatív, ún. nyilvános ülésen érvényesült, amelyeken kizárólag az előre kijelölt szónokok beszélhettek. Harmadikként az AC öt szakosztályának tanácskozásai

²⁶ Gianone A.: A nyilvánosság és az Actio Catholica i. m. 86.

²⁷ Nyisztor Zoltán: A katolikus nagygyűlés után. Magyar Kultúra (1934) II. 304.

említhetők, amelyek lehetőséget adtak az érdemi vitára, és ahol konkrét társadalmi célokat tűztek ki. Utolsó rendezvénytípusként a jelentősebb katolikus egyesületek gyűléseit kell megemlíteni. A nagygyűlés idején ugyanis számos közgyűlést és egyéb rendezvényeket tartottak a különböző hitbuzgalmi, szakmai és társadalmi szervezetek. Nyisztor éppen ezek túlbuzgalmát nehezményezte visszaemlékezésében, mert szerinte „nem volt szerencsés megengedni, hogy minden katolikus egyesület rálőcsölje magát [a nagygyűlésre GA] s agyonfoglalkoztassa híveit”.²⁸ Ez a probléma – kevésbé negatív értelel – már a dualizmus végén felmerült, akkor több katolikus újságíró és nagygyűlési felszólaló is úgy vélte, hogy a jelentősebb szervezeteknek, mint a tanítóegyesület, a kongregációk, a Katolikus Népszövetség, a nagygyűléstől függetlenül kellene tartani országos gyűléseiket.²⁹ Bangha 1933-as írásában a kérdést úgy javasolta megoldani, hogy az egyesületi üléseket olyan időpontokra rögzítsék, amelyekkel párhuzamosan nemcsak nyilvános, de szakosztályi ülés sincs.³⁰

Ami a „nagyobb és bátrabb koncepciókat” illeti, maga Nyisztor 1930-ban a Szent Imre-év főünnepségeire reflektálva fejtette ki elképzelését a katolikus nagygyűlések megújításáról. Véleménye szerint ugyanis „tudatára kell már végre döbbernünk annak, hogy ünnepségeink, katolikus nagygyűléseink hagyományos régi keretei reformra szorulnak és pedig a lehető legsürgősebben. Ma már – ha valóban tömegeket akarunk, pláne új tömegeket akarunk meghódítani és maradandó hatást kiváltani – nem maradhatunk meg a régi vágányokon, Az idők – a technika szédületes megváltozása folytán – megváltoztak fölöttünk. Ma már nem szabad azt hinnünk, hogy a szó a legnagyobb hatalom a földön s a szónokok a világ koronázatlan királyai.” Nyisztor ezért azt vetette fel, hogy „a szónoklatok mellett, [...] költészetnek, zenének, dramaturgiának, mozdulat-művészetnek mind tágabb teret kell adni.” Mindezt azzal indokolta, hogy a Szent Imre-ünnepségek közül a látványos rendezvények (mint például a dunai hajókörmény vagy a Dienes Valéria-féle misztériumjáték) voltak igazán népszerűek, a sok szónoklatot pedig előbb-utóbb elunta a közönség. Konkrét javaslatok között szerepelt opera- vagy oratórium-előadás, filmvetítés, sőt még sportbemutató is.³¹

Három évvel később Bangha, aki a Szent Imre-év rendezvényeinek ötletgazdája volt, – többször említett írásában – részletes javaslatot készített a nagygyűlések programjának módosítására azért, hogy a tömegek számára is vonzó legyen. Többek között felvetette, hogy a beszédek mellett, illetve részben azok helyett, minden nap legyen egy látványos előadás, és a nagygyűlés legnagyobb rendezvényének számító eucharisztikus körmenetet jobban szervezzék meg.³² Bangha – Nyisztoréhoz nagyban hasonlító – elképzelését azonban többen, köztük az egyházi ranglétrán folyamatosan emelkedő Czapi Gyula, túl radikálisnak tartották, mondván, hogy így csökkenne a nagygyűlések névője. Czapi, mint a katolikus sajtó másik reprezentánsa, Bangha írására reagálva kompromisszumos megoldásként azt javasolta, hogy csak a nagygyűlés vasárnapi programját módó-

²⁸ Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 79.

²⁹ Alkotmány 1913. november 10. 3.; Budapesti Hírlap 1913. november 11. 9.; Egyházi Közlöny (1913) 543. Klestenitz Tibor szíves közlése.

³⁰ Bangha B.: Milyen legyen i. m. 398.

³¹ Nyisztor Zoltán: Jegyzetek a Szent Imre-ünnepségekről. Magyar Kultúra (1930) II. 205–208. E javaslatok nem mindegyike tekinthető újdonságnak, hiszen például 1926-ban az Opera a nagygyűlés alkalmával egy Szent Ferenc-oratóriumot mutatott be, 1927-ben pedig két filmet is vetítettek. Budapesti Hírlap 1926. okt. 10. 13., 1927. okt. 14. 8.

³² Bangha B.: Milyen legyen i. m. 396–398.

sítsák, a többi napé maradjon a megszokott.³³ 1934-től a nagygyűlések képe alapvetően Czapik elképzeléseit tükrözte, hiszen csak a vasárnap rendezett megnyitó nyilvános ülést tartották nagyobb tömegek előtt, a másik kettő helyszíne továbbra is a Vigadó maradt. Azonban a beszédek számát nem csökkentették, sőt 1939-től az első ülés is visszakerült a hagyományos helyszínre. Viszont az AC által szervezett nagygyűlés programjába a hagyományos két körmenet mellé további nagyrendezvények kerültek, mint például 1933-ban a Krisztus Király ünnepe a Tattersallban, az 1935-ös Gyermekek útja című misztériumjáték az Iparcsarnok előtt, 1936-ban a XI. Ince pápa Hess András téri szobrának felavatása alkalmából rendezett felvonulás, vagy az 1939-es ifjúsági ünnepség, illetve a nők esti és a férfiak éjszakai szentségimádása a Hősök terén.³⁴ A Nyisztor által felvetett bemutatók is bekerültek egy-egy alkalommal a nagygyűlés programjába: 1935-ben a Nemzeti Színház Beethoven Missa Solemnisének dramatizált változatát, 1943-ban az Uránia mozi a XII. Pius pápáról szóló Pastor Angelicus című filmet mutatta be.³⁵

Ugyanakkor a katolikus nagygyűlés leglátványosabb, legnagyobb – az 1930-as években olykor kétszáz ezer fős – tömegeket megmozgató rendezvénye továbbra is az eucharisztikus körmenet maradt. Ennek lebonyolítását már az 1920-as években is érte kritika, részben a mozgósított tömeg hosszú várakoztatása miatt, amit Nyisztor is kifogásolt az 1934-es jubileumi nagygyűlést értékelő, fentebb idézett cikkében.³⁶ Ezt elkerülendő javasolta Bangha, hogy négy-öt útvonalon vonuljon a tömeg a Kossuth térre. Ez ugyan nem valósult meg, de legalább 1935-ben az Országház előtt várakozóknak szerveztek programot, amelyben beszédek, zeneszámok és énekek követték egymást. 1936-ban a középiskolások nem is vonultak a körmenetben, hanem egyenest a Kossuth térre mentek, ahol az előző évhez hasonlóan énekeltek és elmélkedéseket hallgattak. 1941-ben pedig a visszatért területek ifjúságának képviselői tettek hitvallást a várakozó tömeg előtt.³⁷

Az mindenestre megállapítható, hogy gyökeres változás a nagygyűlések programjában, koreográfiájában ugyan nem történt, de az AC színre lépésével a nagygyűlés nyitott a tömegek felé.

A NAGYGYŰLÉSI BESZÉDEK

„Csak most az idők távlatából látjuk tisztán és igazán, milyen nagy horderejű s az egész ország közvéleményét megmozgató valami volt az az elhatározás, amikor a bíboros hercegprímás az addig időszerű, de nagyon is különböző témákat felölelő katolikus nagygyűlésnek egyetlen egységes tárgyat irt elő [...]. Akkor, az első pillanatban merevül vagy professzorosan hatott ez a megkötés és marsruta [...]. Akkor meg sokan sajnálták a pillanat időszerű, de égető kérdéseinek a kiesését és elmaradását, mert sokak emlékében éltek Prohászka, Wolff Károly, Bangha tün-

33 Czapik Gyula: Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? Egyházi Lapok (1933) 298–300. Czapik elképzeléséhez hasonló megoldást javasolt már 1909-ben Gerely József. Vö. Klestenitz Tibor: Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának” életében. Egyháztörténeti Szemle 14. (2013) 3. sz. 75.

34 Gianone A.: A nyilvánosság és az Actio Catholica i. m. 85., 88–89.

35 Nyisztor természetesen mindkét bemutatóról írt kritikát. Magyar Kultúra (1935) II. 294–295. illetve Nemzeti Újság 1943. október 2. 3.

36 A korábbi kritikákra l. Bangha Béla: A kettős katolikus nagygyűlés i. m. In: BBÖM XVIII. 448.

37 Egyházi Lapok (1935) 286.; Nemzeti Újság 1935. okt. 1. IV., 1936. okt. 6. 19., 1941. okt. 7. 12.

döklő, időszerű improvizálásai és egyáltalán a katolikus nagygyűlések megszokott őrtállásai.”³⁸

Azt, hogy a katolikus nagygyűléseken egy téma körül csoportosuljanak az előadások, már 1909-ben Gerely József, az 1920-as években Haller István és Bangha Béla, majd az 1929. októberi püspöki konferenciára az AC megszervezéséről benyújtott memorandum javasolta.³⁹ Ahogy a fenti Nyisztor-idézet mutatja, az Actio Catholica meg is valósította ezt az elképzelést. 1933-ban az AC ismertetése dominálta a beszédeket, majd 1934-től az AC éves programjának megfelelően minden nagygyűlésnek lett egy mottója (l. a lenti táblázatot), amely egyben a szónoklatok vezérfonalául is szolgált. Csupán két országos katolikus nagygyűlés lóg ki a sorból. Az 1939-esnek kettős mottója volt és – éppen a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékének felidézése miatt – májusban tartották. Azonban a szónokok csak a második mottót, az 1938/39-es AC-munkaév vezérgondolatát visszhangozták. Ezenkívül Czapik Gyulának az AC feladatairól szóló beszéde már a következő, ősszel induló év programját (Világiak Krisztus országáért) vezette fel. 1943-ban pedig a nagygyűlés vezérfonalául XII. Pius 1942-es karácsonyi beszéde szolgált, nemcsak az AC programjának mottója.

A nagygyűlések vezérgondolatai és az AC-munkaév mottói (1934–1943)		
	nagygyűlési vezérgondolat	az AC-munkaév mottója
1934	Krisztus és a család	Krisztus és a család
1935	Krisztus és a gyermek	Krisztus és a gyermek
1936	Krisztus és a falu	Krisztus és a falu
1939	Visszaemlékezés az Eucharisztikus Világkongresszusra; Szent István országa	Szent István országa
1941	Szent István országáért	Mindnyájan Szent István országáért
1942	Családmentés – nemzetmentés	Családmentés – nemzetmentés
1943	Készítsük elő a magyar jövőt szeretettel, igazsággal és munkával	Katolikusok egyházáért, hazáért, családjáért

A központi téma azonban a többi évben sem jelentette azt, hogy másról egyáltalán ne beszéltek volna. Megmaradtak a hagyományos évfordulós megemlékezések: az 1934-es XXV. Országos Katolikus Nagygyűlésen Zichy János a nagygyűlések történetére tekintett vissza, 1936-ban Hóman Bálint Buda visszavételéről beszélt az esemény kétszázötvenedik évfordulóján, 1942-ben Endrédy Vendel zirci apát Boldog Margit emlékezetét idézte fel, 1941-ben pedig végig megemlékező előadásokat tartottak a második nyilvános ülésen.⁴⁰

Nyisztor dicsérte az egységes témakör kitűzését, mert „a benyomás és hatás így állandó és maradandó lett” és „háttérbe került a szónokok egyéni varázsa vagy személyi

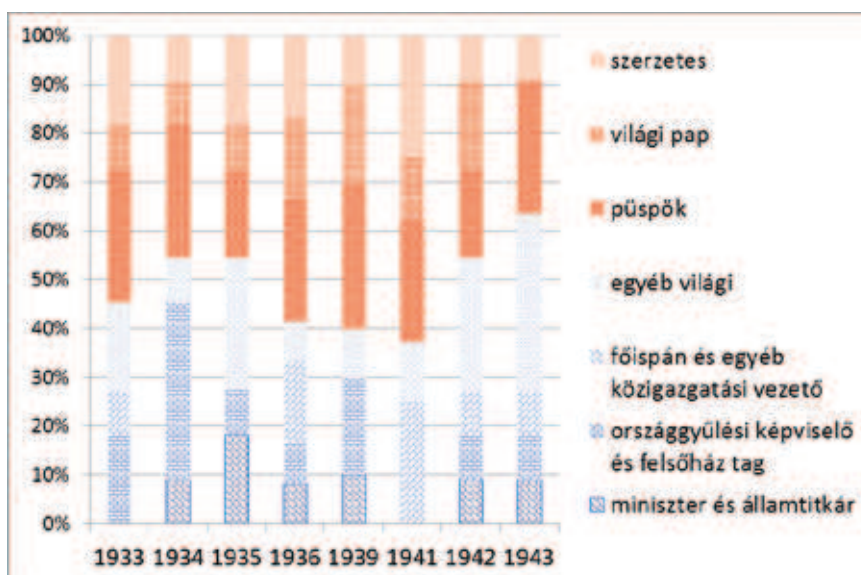
38 *Nyisztor Zoltán*: Visszapillantás a tíz évre. In: *Az Actio Catholica tíz éve* Mihalovics Zsigmond, az A.C. országos igazgatója beszédeinek és írásainak tükrében. Összeállította Nyisztor Zoltán. Szent István Társulat, Bp., 1943. 20–21.

39 *Klestenitz T.*: Gerely József karrierje i. m. 75.; *Bangha Béla*: Két nagygyűlés. In: BBÖM XVIII. 438., 440.; *Gianone A.*: Actio Catholica története i. m. 25.

40 Nemzeti Újság 1934. szept. 25. 16–17., 1936. okt. 6. 18–19., 1941. okt. 7. 13–14. 1942. okt. 6. 9.

hátránya”.⁴¹ E dicséretben azonban kritika is megbújt, amelyet ugyanabban a cikkében nyíltan is kifejtett:

„Adassék minden tisztelet és illesse minden hála a nagygyűlésen szereplő és tudásuk legjavát nyújtó szónokokat, de nem kevesen érezték meg azt is, hogy az úgynevezett »nagyagyúk« soraikból már-már hiányoznak. Egyesek elköltöztek, mások a kor béklyójával küszködve már alig használhatók, utánpótlás pedig nincsen. A Katolikus Akció vezetőségének sürgős feladatul kell kitűznie, hogy új szint és új erőt, a legmaibb kor hangulatát kifejező és azon játszani tudó szónokokat állítson a porondra. És rendezői szempontból soha se felejtsek el, hogy minden gyűlés keretében lenni kell legalább egy olyan nagy szónoknak, aki tömeaglelkesedést tud támasztani s szinte a vihar erejével, a szélvész zúgásával tud kollektív lelkesedést és akarást fakasztani.”

A katolikus nagygyűlés szónokainak foglalkozás szerinti megoszlása⁴²

Nem véletlenül írta Nyisztor az *Ötven esztendőben*, hogy „amíg a nagy hódítók éltek (Prohászka, Glattfelder, Bangha, Vass, Apponyi, Zichy, Wolff), szereplésükkel mindig eseménnyé avatták a gyűléseket.”⁴³ Hiányoztak neki a nagy szónokok, és ezt a véleményét – mások mellett – a Nyisztortól némileg eltérő politikai nézeteket képviselő Almásy József, a Központi Szeminárium rektora is osztotta a korszak utolsó nagygyűlése után írt értékelésében.⁴⁴ Azért természetesen nem az AC vezetősége felelős, hogy a Nyisztor

⁴¹ Nyisztor Z.: A katolikus nagygyűlés után i. m. 302.

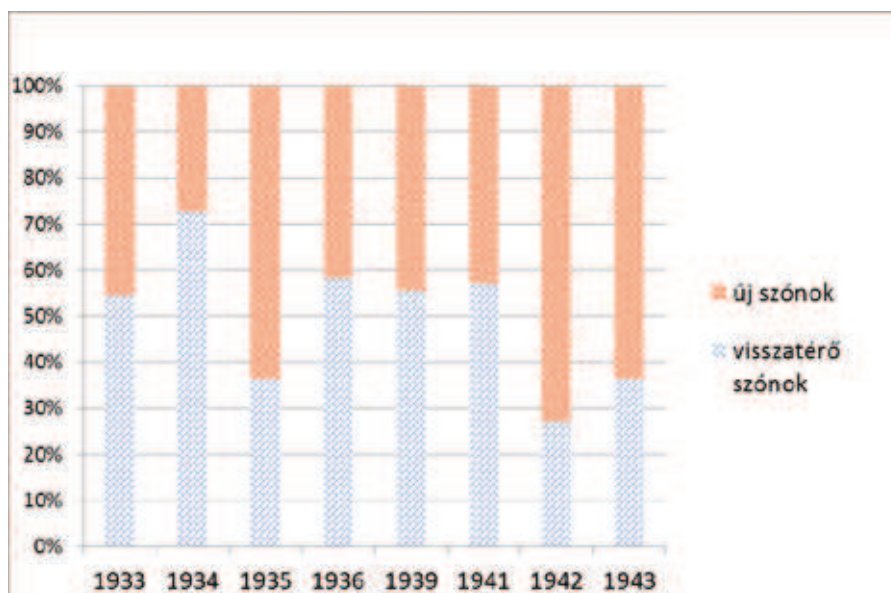
⁴² Minden szónokot csak egyszer vettem számításba, így például az egyházi személyeknél és a kormánytagoknál nem vettem figyelembe, hogy tagjai voltak-e a képviselőháznak, illetve a felsőháznak.

⁴³ Nyisztor Z.: A katolikus nagygyűlés után i. m. 303. Az idézetben Zichy alatt Zichy Nándor, a Katolikus Néppárt alapítója, és nem Zichy János az Országos Katolikus Szövetség elnöke, illetve az AC világi társelnöke értendő.

⁴⁴ Almásy József: A katolikus nagygyűlés után. Jelenkor 1943. okt. 15. 5. Esty Miklós naplójában ugyancsak rendszeresen kritika alá vette a beszédeket.

által felsoroltak nagy része már nem szerepelhetett az általuk szervezett nagygyűléseken, hiszen addigra eltávoztak az élők sorából, Bangha pedig a harmincas évek második felében már halálos beteg volt, beszédeket egyre kevésbé vállalt.⁴⁵ A Nyisztor által ugyancsak a nagy szónokok közé sorolt Tóth Tihamér is utoljára 1936-ban szerepelt előadóként, ő nem sokkal az 1939-es nagygyűlés előtt hunyt el. Almásy József – más források által megerősített – kritikájából azonban kiderül, hogy a jó szónokok hiányához az is hozzájárult, hogy az AC elsősorban az előadók pozícióját nézte.⁴⁶ Ahogy a szónokok foglalkozásbeli megoszlását mutató diagram is jelzi, nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a kormány és a parlament képviselői szót kapjanak. Ugyanakkor az 1920-as évekhez viszonyítva nem történt változás a szónokok összetételében: a politikusok (és a püspökök) akkor is domináltak, illetve hasonló volt az egyháziak és a világiak nagyjából fele-fele aránya.

Mindenesetre az újabban feltűnő vagy a már korábban is elismert, de még aktív szónoki tehetségek, legalábbis azok, akiket Nyisztor annak ítélte, a korszakban kevés lehetőséget kaptak. A nagy szociológiai tudással és előadói kvalitásokkal rendelkező Varga László jezsuita vagy a kiváló népszónok Böle Kornél domonkos például csak egy-egy alkalommal szólalt fel. Az egyszerű nép nyelvén beszélő előadók bevonása különösen az 1934 és 1936 közötti nagygyűlések megnyitó nyilvános ülésén lett volna fontos a jelenlévő tízezres tömegek miatt, mégis megmaradtak a leginkább protokolláris üléseknek.

A nagygyűlésen fellépő új szónokok aránya⁴⁷

⁴⁵ Nyisztor Z.: Bangha Béla élete és műve. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Bp., 1941. 333., 351.

⁴⁶ Almásy J.: A katolikus nagygyűlés után. i. m. 5.

⁴⁷ Az 1933 előtti nagygyűléseket is figyelembe véve.

Nyisztor szükségesnek tartotta az új szónokok bevonását, és így a megfelelő utánpótlás biztosítását. Ez bizonyos szempontból sikeresnek tekinthető, mivel minden egyes nagygyűlésen legalább a szónokok negyede, átlagban a fele még sohasem szerepelt a nyilvános ülések előadói között. Ez különösen azt figyelembe véve jelentős arány, hogy a hercegprímás minden évben felszólalt, és a nuncius is csak akkor maradt ki, ha nem tartózkodott Magyarországon. Tehát egyértelmű, hogy az AC igyekezett új erőket bevonni, legfeljebb nem mindig találta meg a megfelelőket.

Nyisztor 1934-es nagygyűlési kritikájában a fiatalítást is fontosnak tartotta, mert „a szónokok – meglett emberek lévén – a házasság keresztény elképzelésénél tisztán és kizárólag saját világukra és körülményeikre gondoltak”, és ehhez még hozzátette, hogy „szívesen látnók és szeretettel sürgetjük munkások beiktatását is a szónokok soraiba”.⁴⁸ Az AC ennek ellenére csak egy-egy alkalommal kért fel fiatal, illetve munkást nyilvános ülés szónokának. Míg az ifjúság szerepeltetésének volt már némi hagyománya, 1943-ban Holló István vasmunkás fellépése már új távlatok felé mutatott, amelyek igazából az 1947-es Nemzeti Mária Kongresszuson valósultak meg. A teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy a fiatalok – és a nők – előtt is nyílt tér a számukra rendezett gyűléseken, amelyek helyszíne általában a Vigadó vagy a hasonló befogadóképességű Városi Színház (1940-től Magyar Művelődés Háza, a mai Erkel Színház) volt.⁴⁹

Nyisztor a beszédekkel kapcsolatban nemcsak a szónoki kvalitásokat kifogásolta, visszaemlékezésében különösen a határozott hangvételt és a kényesebb témákat hiányolta, ugyanis szerinte a

„legszerencsétlenebb volt, különösen az utolsó években, a politikai földrengés miatt túlzott óvatosságból leszűrkiteni a témakört és hangszerelést egyaránt s bűjőcskát játszva a sorsrengető kérdésekkel, ünnepéllé lesüllyedni.”⁵⁰

Nyisztorral ebben a kérdésben is egyetértett Almásy József, aki az 1943 nagygyűlés kapcsán a „tisza és erős állásfoglalást” hiányolta.⁵¹ Némileg ugyan ellentmondásos, hogy Nyisztor az AC kapcsán elismerőleg említette, hogy „sikeresen küzdött az akkor Nyugatról betörő új pogányság mételye ellen,” de lehet, hogy ezt a háború előtti évekről állította.⁵² Mindenesetre az kétségtelen tény, hogy a világháború kitörésekor az AC elfordult a közéleti témáktól, 1939 és 1942 között a világi hívek – elsősorban hittani jellegű – képzésére összpontosított. Ezt jól tükrözte a *Világiak Krisztus országáért* jelmondat, amelyet az 1939/40-es évre tűztek ki, majd a következő évre is meghagytak. 1941/42-ben pedig csak a mottót változtatták meg a korábbi program folytatása mellett. Ráadásul 1940-ben nagygyűlést sem szerveztek, az erdélyi bevonulás körüli politikai helyzet miatt. 1941-ben pedig az ország revíziós sikereinek ünneplése nyomta rá bélyegét a rendezvényre. Az 1942/43-as program ugyan ismét politikai jellegű témát vett elő, de az AC vezetői annak kidolgozásakor hangsúlyozták, hogy csak annyiban foglalkoznak közéleti kérdésekkel, „amennyit a bekövetkező események megengednek.” Az AC óvatossága magyarázható azzal, hogy a második világháború kitörésekor bevezették a cenzúrát. Ezenkívül a kor-

48 Nyisztor Z.: A katolikus nagygyűlés után i. m. 303.

49 1924-ben Lotz Antal, 1932-ben Szentpétery Gyula, 1935-ben pedig Kalmár János szerepelt az ifjúság szónokaként. A Szegeden rendezett első alföldi katolikus nagygyűlésen is szerepeltettek fiatalokat és munkáslányokat a részgyűlések szónokai között. Klestenitz T.: Az első alföldi katolikus nagygyűlések i. m. 68–72.

50 Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 79.

51 Almásy J.: A katolikus nagygyűlés után. i. m. 5.

52 Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 78.

mányzat hangsúlyt fektetett arra is, hogy a papság prédikációiban se szóljon az ország szövetségei ellen. Ezt az egyházi vezetés, amely az AC működésére és így a nagygyűlések szervezésére meghatározó befolyást gyakorolt, igyekezett respektálni, különösen Teleki Pál és Kállay Miklós miniszterelnöksége idején. Azonban az 1943-as nagygyűlés vezérfonalául választott – az AC vezetői szerint „enciklikaszerű fontosságú és hatású” – karácsonyi beszéd különösen aktuálisnak tekinthető. S bár a szónokok valóban óvatosan fogalmaztak, Markos Olivér államtitkár és Homonnay Tivadar budapesti főpolgármester beszédének egyes részei nyíltan az emberi jogok védelmére szólítottak fel.⁵³

Érdeemes megvizsgálni ebből a szempontból Nyisztornak *A félremagyarázott és az igazi katolicizmus* című beszédét, amelyet az 1942-es, utolsó előtti nagygyűlésen mondott.⁵⁴ Ebben a kereszténységet érő vádak megválaszolásával foglalkozott. Kifejtette, hogy a kereszténységnek nem az az elsődleges feladata, hogy földi boldogságot teremtsen, és kárhóztatta azokat a mozgalmakat, amelyek „ha kell erőszakkal s a természet törvényeinek felrugásával is [...] a teljes földi boldogság feltételeit” kívánják megteremteni, márpedig ez ellentétes a „keresztény másvilágisággal”.⁵⁵ Azaz, ha nem is nevesítve, de elítélte mind a kommunista, mind a nemzetiszocialista eszméket. A nemzetiszocializmussal rokonszenvező magyar mozgalmakat azért is elmarasztalta, mert „a kereszténység jelszavait hangoztatják unos-untalan s közben politikai- vagy társadalmi eszmények kedvéért már rég búcsút mondtak a kereszténység egyik-másik, sokszor legfőbb és legalapvetőbb dogmáinak.”⁵⁶ Nyisztor kitért arra a minden háborús időben újra és újra felmerülő problémára, nem mondott-e csődöt a kereszténység mint a béke vallása, ha kétezer évvel Krisztus születése után is folyik a vér és tobzódik a gyűlölet. Nyisztor a kérdésre válaszolva egyrészt hangsúlyozta, hogy a nemzetközi béke megvalósítása alapvetően nem a kereszténység feladata, másrészt hivatkozott XV. Benedek és XII. Pius pápáknak a béke megőrzésére és a háborús sebek enyhítésére tett erőfeszítéseire.⁵⁷ Nyisztor beszéde jelzi, a háborús évek nagygyűlésein is lehetősége volt arra a szónokoknak, hogy aktuális problémákról bátran beszéljenek. Ennek fontosságát egyébként beszéde végén is hangoztatta, amikor azt mondta: „ne az legyen a keresztény jelszó, hogy hallgassunk és lapuljunk, míg a vihar elszárgul a fedelünk felett, hanem hogy kiálljunk a viharba és túlharsogjuk akár a felszabadult elemek tombolását.”⁵⁸

53 *Gianone A.*: *Az Actio Catholica története* i. m. 57–61., 147–148.

54 A beszédet a Magyar Kurír 1942. október 6-i II. kiadásának 3. oldala és vele megegyezően a Nemzeti Újság 1942. október 8-i számának 5. oldala erősen rövidítve közölte. A teljes beszéd csak az AC kiadványában jelent meg (l. 6. jegyzet), a beszéd ismertetése is ez utóbbi alapján történt.

55 *Nyisztor Z.*: *A félreértett és az igazi kereszténység* i. m. 74.

56 Uo. 71. A Magyar Kurír tudósításában aláhúzással kiemelve.

57 Uo. 76.

58 Uo. 77. Mind a Magyar Kurír, mind a Nemzeti Újság tudósításában aláhúzással kiemelve.

GYAKORLATI PROGRAM MEGHIRDETÉSE

„nem elégedtek meg a szónoklatokkal, hanem javaslatokat tettek, konkrét társadalmi feladatokat tűztek ki, s azokat rákövetkező évben számon kérték. Sajnos, ez az üdvös gyakorlati vonás lassankint elfakult, s a végén teljesen elsikkadt.”⁵⁹

A dualizmus idején rendezett országos katolikus nagygyűléseken a szakosztályi ülések határozathozatallal záródtak.⁶⁰ Így például az 1909. augusztus végén rendezett szegedi nagygyűlés határozatban kérte a püspököket a katolikus lapok támogatására szolgáló sajtóvasárnapok intézményének meghonosítására, és ennek a kérésnek a főpapok eleget is tettek.⁶¹ A számos gyakorlatias határozat mellett ugyanakkor sok javaslat csak a jámbor óhajok szintjén mozgott, így nem csoda, hogy papíron maradt, emiatt a nagygyűléseket szervező Országos Katolikus Szövetséget már a dualizmus idején számos kritika érte.⁶² Az 1922-es nagygyűlés után a püspöki kar kiküldött egy bizottságot a probléma megvizsgálása céljából. E bizottság javaslatait (pl. egyházmegyei napok tartása, amelynek témája a nagygyűlési határozatok végrehajtása lenne) azonban az 1923. március 16-i püspökkari értekezlet meglehetősen tartózkodóan fogadta, emiatt a nagygyűlési határozatok végrehajtását célzó reformkísérlet elhalt. 1924-től kezdve a szakosztályi üléseket egyszerűen kihagyták a programból, mert Bangha Béla szavaival élve: „kiderült, hogy a végrehajtás nem felelt meg a szépen kicirkalmazott határozatoknak s évről-évre újból ugyanazokat a határozatokat kellett megismételni”.⁶³

Az Actio Catholica életre hívásával azonban megváltozott a helyzet: létrejött egy olyan országos központ, amelynek csápjai elvileg leérték az egyházközségekig és a katolikus egyesületekig is. Ahogy azt Mihalovics Zsigmond az 1934-es nagygyűlés előtt írta: „Az első nagygyűléseken gejkirként bugyogott elő a katolikus tettek vágya, határozatok tódultak egymás hátára. Ám nem volt intézmény, mely azokat megvalósíthatta volna. Ma készen áll az Actio Catholica hatalmas hálózata, várva az egységes vezényszavakat, hogy az egész ország egyszerre induljon munkára ugyanazon célokért.”⁶⁴

Nem véletlen tehát, hogy 1933-ban, az első Actio Catholica által szervezett országos katolikus nagygyűlésen ismét tartottak – az AC tagozódásának megfelelően – szakosztályi üléseket, sőt a nagygyűlés záró nyilvános ülésén az éves programot is ismertették. E programot a nagygyűlés után részleteiben kidolgozták az AC országos központjában és kiadták egy külön füzetben. 1934-től a meghirdetendő program már jóval a nagygyűlés előtt kialakult. Az AC-központ felvázolta elképzeléseit, ezt véleményezte és adott

⁵⁹ Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 78.

⁶⁰ Az 1900-as első nagygyűlésen huszonegy témában hoztak határozatot. A magyar katholicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott Országos Katolikus Nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én. Kiadja Gyürky Ödön. Buschmann F. Könyvnyomdája, Bp., 1900. 271–287.

⁶¹ Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Complex, Bp. 2013. 82–83.

⁶² Klestenitz T.: A katolikus nagygyűlések i. m. 115.

⁶³ Püspökkari tanácskozások i. m. I/108., I/117. Bangha Béla: Seregszemle. In: BBÖM XVIII. 444. Érdekesképpen megemlítendő, hogy Nyisztor a 30. nagygyűlés alkalmával némileg másképp aposztrofálta ezt a problémát, szerinte: „a magyar katholicizmus szervezetileg már annyira kiépült és differenciálódott, hogy minden kérdésnek akadt gazdája, vagy született határozati javaslat nélkül is a katolikus buzgóság ihletésére, önálló fellépésű is erejű mozgalma”. Nyisztor Zoltán: A Katolikus Nagygyűlések harminc éve. In: XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 8. Nyisztor egyrészt nyilván nem akart ünneprontó lenni, másrészt utalhatott volna a nagygyűlési határozat nélkül megszerveződő KALOT példájára.

⁶⁴ Beharangozás. 1934. augusztus. In: Az Actio Catholica tíz éve i. m. 109.

esetben módosította az AC egyházmegyei igazgatóinak értekezlete, majd a püspöki kar tavaszi ülése hagyta jóvá. A nagygyűlés tehát csak az éves program nyilvánosság elé terjesztésében játszott szerepet.⁶⁵ Ennek következtében viszont nem igazán alakulhatott ki érdemi eszmecsere a nagygyűlések szakosztályi ülésein. Ezt jelzi a Nemzeti Újság 1934-es tudósítása is, amely ugyan élénk vitát említett, de azt nem részletezte, hanem helyette felsorolta a hozzászólók neveit.⁶⁶ Nyisztor pedig kendőzetlenül így fogalmazott:

„Aki az igazságot szolgálni akarja, annak a történelmi hűség kedvéért azt is meg kell jegyeznie, hogy a szakosztályi gyűlésekkel baj van. Az elnökök és az előadók ugyan mindent megtettek a siker érdekében, a vita azonban kétségbeejtően szürke, suta s mint a tapasztalat fizikailag is megmutatta, a közönség nagy részét csendes, békés, déli álomba ringató volt.”⁶⁷

A következő évben, feltehetően a fenti tanulságok miatt, már nem is szerveztek külön szakosztályi gyűlést, hanem a II. nyilvános ülést nevezték ki az AC szakosztályok együttes ülésének. 1936-tól kezdődően pedig teljesen kikerültek a katolikus nagygyűlések programjából, csak a sajtószakosztály tartott vezetőségi ülést az 1940-es évek három nagygyűlésén. Más forrásokból az is kiderül, hogy a szakosztályok munkája a nagygyűléseken kívül is meglehetősen lanya volt, csak 1942-től érzékelhető némi javulás.⁶⁸ Mindezek ellenére az Actio Catholica országos központja jelentős szerepet játszott a program végrehajtásában. Többek között beszédvázlatokat készítettett és küldött szét az AC helyi szerveinek tekintett egyházközségeknek, amelyek azok alapján előadásokat szerveztek a híveik számára, általában a – mezőgazdaságból élők számára több szabadidőt biztosító – téli időszakban. Az AC-központ ezenkívül különféle mozgalmakat indított: 1941/42-ben a vasárnap megszenteléséért és a káromkodás ellen, vagy 1943-ban katolikus diákokthoz szóló létrehozására. Az éves program végrehajtásáról pedig – kitöltendő kérdőívek küldésével – beszámolót is kért az egyházközségektől a májusban záródó AC-munkaév végén.⁶⁹

Így tehát Nyisztor visszaemlékezése pontatlan: míg az 1933 előtti évtizedben valóban eltűnt a konkrét programadás az országos katolikus nagygyűlésekről, addig az Actio Catholica éppenséggel visszahozta azt. Igaz, maga a program nem a nagygyűlésen született meg, ott csak nyilvánosságra hozták, és a program végrehajtását a kortársak – ahogy a korábbi nagygyűlések esetében is – nem tartották megfelelőnek.⁷⁰

* * *

65 *Gianone András*: Hagyomány és megújulás a XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlésen In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések i. m. 455–462. Megjegyzendő, hogy több forrás tanúskodik arról, hogy a dualizmuskori nagygyűléseken is előre megszövegezték a határozati javaslatot. Erre példaként l. *Klesténitz Tibor*: A pártpolitika a dualizmus korának katolikus nagygyűlésein. Egyháztörténeti Szemle 15. (2014) 3. sz. 50.

66 Nemzeti Újság 1934. szept. 25. 21.

67 *Nyisztor Z.*: A katolikus nagygyűlés után i. m. 304.

68 A Korunk Szava folyóirat többször is utal erre: *Az idő sodrában*. Korunk Szava (1934) 379.; *Széchenyi György*: A katolikus nagygyűlés után. Korunk Szava (1935) 321.; *Széchenyi György*: A XXVII. Katolikus Nagygyűléshez. Korunk Szava (1936) 357. Ugyanezt támasztja alá az 1938 utáni évekről Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatója is. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 109–110.

69 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 48–49., 67–69., 101–102.

70 L. a szerkesztő, Czapi Gyula véleményét egy nagygyűléssel kapcsolatos cikkhez: „a célkitűzés helyi viszonyok szerinti részletezése és aztán a mindenhol való megvalósítás komoly munkája sekély, sőt sokhelyt gyenge”. *Szeberényi László*: A katolikus nagygyűlések mérlegén. Egyházi Lapok (1936) 257.

A fentiekben végigtekintve most már csak az a kérdés, Nyisztor bevezetőben idézett két értékelése közül melyikhez áll közelebb az Actio Catholica által szervezett katolikus nagygyűlések képe: az, amelyik a hanyatló véget, vagy az, amelyik az AC „derekas munkáját” festi az olvasó elé. Persze az AC pozitív értékelésénél figyelembe kell venni Nyisztor baráti kapcsolatát Mihalovics Zsigmonddal, akit egyébként az *Ötven esztendő*ben azok közé sorolt, akik a hódítók nyomán jártak.⁷¹ Az bizonyosnak tűnik, hogy Nyisztor kortársként jónak tartotta azt, hogy az AC központi téma köré szervezte a nagygyűléseket és azokhoz kapcsolódóan éves munkaprogramot adott, de kifogásolta a beszédek színvonalának csökkenését és a nagygyűlési program alkalmatlanságát a tömegek megszólítására. Érdekes ugyanakkor, hogy visszaemlékezőként kárhoztatta a tömegek igényeit jobban figyelembe vevő, a látványra, tehát a külsőségekre nagyobb hangsúlyt helyező nagygyűlést, amelyet Bangha javasolt 1933-ban és kortársként Nyisztor is támogatót. Talán Almásy Józsefnek lehet igazat adni, aki ezt értékítélet nélkül, pusztán tényként rögzítette 1943-ban, hogy míg „valaha a nagygyűlés inkább kongresszus volt”, „az utóbbi évtizedek folyamán mindinkább tömegdemonstráció és propaganda szerepét tölti be a katolikus életben.”⁷²

Az *Ötven esztendő*ben felvetett problémák közül egyes esetekben a visszaemlékezéseknél természetes időbeli elmosódás érhető tetten, hiszen a Nyisztor által kárhoztott jelenségek közül a programadás hiánya az 1933-at megelőző évtizedre inkább igaz, mint utána, és ez érvényes a tömegek részvételét a nyilvános üléseken lehetetlenné tevő magas belépti díjakra is. Más problémák (mint például a fővárosi helyszín) pedig egyformán jellemezték az 1920-as és az 1930-as évtizedeket, valamint a háborús éveket. A legnehezebben talán a legfontosabb kritika jogosságát lehet értékelni: valóban „túlzott óvatosság” jellemezte a legutolsó nagygyűléseket? A Magyar Kultúra Tollhegy rovatának szerzőjeként támadó jellegű írásokat közlő és általában is erősen kritikus Nyisztor szemében mindenképpen. A korabeli egyházi vezetés szemszögéből azonban talán érthető, hogy háborús helyzetben, az egyházak tevékenységét alapvetően támogató kormányzattal szemben nem akart nyíltan fellépni, és problémák esetén célravezetőbbnek tartotta a bizalmas megbeszéléseket. A nagygyűlések ezekhez ugyanakkor háttérrel szolgáltattak. Ahogy Esty Mikós az AC szervezési szakosztályának akkori elnökeként az 1943-as nagygyűlést összegezve írta: „erőt kell felmutatnunk és akkor maguk a hatalmi tényezők fogják keresni a velünk való kollaborációt”.⁷³ Esty az AC alelnöki értekezletén úgy vélte, hogy mindenképpen érdemes volt megtartani a nagygyűlést. Minden kritikája ellenére maga Nyisztor is hasonlóképpen összegezte visszaemlékezésében az utolsó időszakot:

„még így is megvolt a Katolikus Nagygyűlések jelentősége, mert mint seregszemle az öntudatot növelte, az államhatalom s a romboló irányzatok felé erőt mutatott, s alkalmat adott a katolicizmusnak ország-világ előtt hallatni szavát a legégetőbb kérdésekről.”⁷⁴

71 „[...] őszinte és termékeny barátság fűzött Mihalovics Zsigmondhoz [...] az otthon töltött utolsó tíz évben velem beszélte meg minden tervét, énám hallgatott a legtöbbször, én álltam a szívéhez legközelebb és kölcsönösen sokat köszönhattünk egymásnak.” *Nyisztor Zoltán: Vallomás magamról és kortársaimról.* München, 1974. 122..

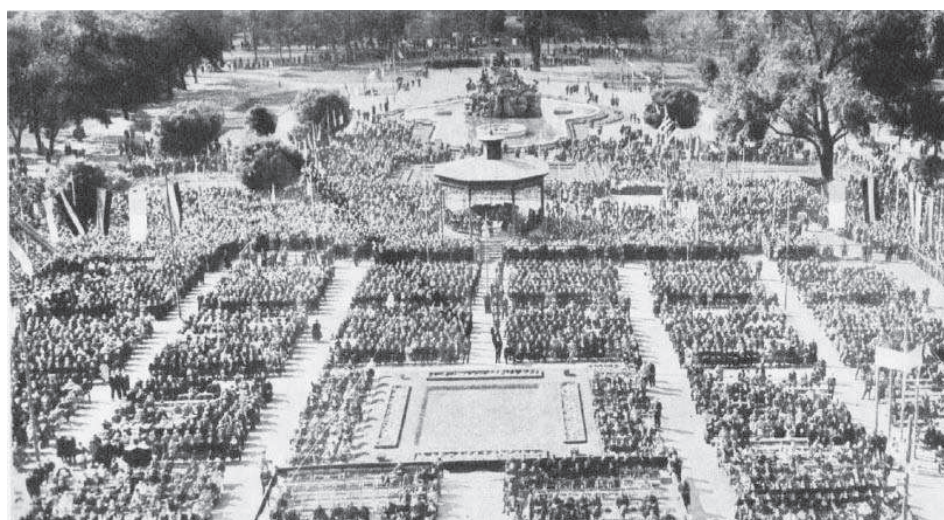
72 *Almásy J.*: A katolikus nagygyűlés után i. m. 5.

73 SZIT Esty Miklós naplója 1943. október 5.

74 *Nyisztor Z.*: *Ötven esztendő* i. m. 79.

A katolikus nagygyűlés logója a Nemzeti Újságban

Az 1935-ös nagygyűlés megnyitója az Iparcsarnok előtt

Az 1936-os nagygyűlés plakátja

A kereszties gyors hírverése a Nemzeti Újságban

Nyisztor beszél a XXX. Országos Katolikus Nagygyűlésen